

Zbyněk Sviták: Nejvyšší zeměpanský úřad na Moravě v letech 1748–1782

Obsáhlá práce z Dějin správy a diplomatiky si vzala za cíl zpracovat vznik, vývoj a činnost nejvyššího zeměpanského úřadu v Markrabství moravském v tereziánské době, tedy v období, kdy se pokládaly v jednotlivých zemích habsburské monarchie základy k modernímu byrokratickému systému státní správy. V časovém období vymezujícím působnost úřadu na Moravě došlo zde ke dvěma důležitým správním reformám v souvislosti s politickými, hospodářskými a kulturními změnami a reformami, připravenými poradci panovnice na vídeňském dvoře. Třeba vzpomenout především po krátkém mezidobí existence zdejší královské deputace ve věcech vojenských, kontribučních a komorních vznik královské reprezentace a komory v roce 1749 na místě dosud nejvyššího zemského úřadu, kterým byl královský tribunál a druhou významnou správní změnu, kterou byla přeměna královské reprezentace a komory v moravské zemské gubernium v roce 1763, jehož činnost byla ukončena vznikem nového zeměpanského úřadu s větším územním rozsahem, kterým se stalo roku 1782 moravskoslezské zemské gubernium, působící v Brně až do další správní změny v polovině 19. století.

Třeba říci, že na tuto práci se v odborné veřejnosti dlouho čekalo, neboť po vydání vynikající práce Vladimíra Vašků o správních dějinách a písemnostech moravského královského tribunálu z let 1636–1749 (Brno 1969), diplomové práce Renaty Dohnalové o deputaci ve věcech vojenských, kontribučních a komorních na Moravě v letech 1748–1749 (FF MU 1993) a rigorózní práce Slavomíra Brodessera o moravskoslezském guberniu v letech 1783–1849 (FF Brno 1968), byla tak prací Zbyňka Svitáka zacelena mezera ve správních dějinách Moravy z pozoruhodného a významného dějinného období země.

Je třeba ocenit, že se autor ujal tohoto nesnadného badatelského úkolu, který vyžadoval rozsáhlou, pečlivou a složitou práci s archivním materiálem, nacházejícím se především ve stěžejním archivním fondu B 1 Moravské gubernium v Moravském zemském archivu v Brně a dalších fondech tohoto archivu, ale také ve fondu Hofkanzlei (Dvorská kancelář) v Rakouském státním archivu ve Vídni, kde byla jeho práce do určité míry znesnadněna tím, že velká část tohoto fondu byla poškozena při požáru ve 20. letech 20. století.

Co se týká vlastních správních dějin sledovaného úřadu, mohl se autor v moravské problematice opřít jen o práce Christiana d'Elverta a Jiřího Radimského, souhrnné práce rakouských správních historiků, zabývajících se tereziánským obdobím (Ernst C. Hellbling, Karl Vocelka, Friedrich Walter) a problematika Čech v tomto období byla zohledněna ve statích Ludmily Kubátové, Květy Kulířové, Josefa Prokeše a Františka Roubíka. Jde tedy ve Svitákově práci o dílo zcela novátorské, kdy se autor vydal na půdu značně neprobádanou, aby se zde utkal s problematikou, která je pro dějiny Moravy a jejích obyvatele zásadní a důležitá. K období vlády Marie Terezie existuje také sekundární literatura česká i zahraniční, zejména k politickým dějinám, které autor též použil ve svém výzkumu, jehož výsledkem je rozsáhlý spis, který je zásadní prací ke správním dějinám Moravy v tereziánském období. Nejde zde jen o sepsání správních dějin nejvyššího zemského úřadu, ale též o druhou stránku této práce, kterou po stránce diplomatické provedl autor brilantním rozbořením písemností, které vycházely z tohoto úřadu, provedl typologii těchto písemností a popsal úřední chod takovýchto písemností jak ve vztahu k nadřízeným úřadům ve Vídni, tak k podřízeným úřadům na Moravě, což vše předpokládalo důkladnou znalost zkoumaného materiálu.

Autorova práce se skládá ze dvou zásadních částí, z nichž první rozsáhlejší část obsahuje dějiny působnosti úřadu, druhá se věnuje rozboru diplomatického materiálu, který měl autor k dispozici v archivu. Po nezbytném úvodu a zhodnocení dosavadních pramenů a literatury ke studované problematice následují tři kapitoly zabývající se správními dějinami úřadu, ke

kterým je ve druhé části práce přiřčena čtvrtá kapitola, zabývající se diplomatickým rozbořem písemností vyprodukovaných zkoumaným úřadem. Ve třech prvních kapitolách podal v první kapitole autor správní dějiny královské reprezentace a komory a moravského gubernia, zasazené do dějinných souvislostí doby, především událostí politických a hospodářských v habsburské monarchii, kdy zde existovala snaha po prohraných dvou slezských válkách a územní ztrátě většiny Slezska s Kladskem provést nezbytné reformy a dosáhnout vůči Prusku ve třetí válce, zvané sedmileté, odvety, které však nebylo dosaženo. S koncem této války a s obnovením mírového života došlo pak také roku 1763 na přetvoření dosavadní reprezentace a komory v zemské gubernium, působící až po přípravu ke spojení správy Moravy a Slezska v jeden úřad o dvě desetiletí později. Ve druhé kapitole autor podrobně rozebral strukturu zeměpanského úřadu ve sledovaném období, pojednal o jednotlivých kategoriích úředníků od prezidenta až po dveřníka s podrobnými údaji o jejich zapojení do práce úřadu, uvedl jmenovitě jednotlivé úředníky od jejich nástupu do úřadu až po jejich odchod, penzionování či úmrtí, k čemuž byly zcela vyčerpávajícím způsobem využity zachované archiválie. Byla zde charakterizována také činnost jednotlivých skupin úředníků a jejich působnost v úřadu včetně finančního ohodnocení jejich práce, opět založená na znalosti pramenů. Ve třetí kapitole se věnoval tzv. všednímu dni chodu sledovaného úřadu, kdy jsou uvedeny zajímavé momenty. Autor se zde zaměřil především na radní sezení, služební postup úředníka od nástupu až po ukončení jeho působení, pojednal také o platech úřednictva, které byly důležitou záležitostí těchto státních zaměstnanců a jejich vyplácení oscillovalo od představ panovnice o úsporách až po nová vydání pro zvětšující se byrokracii. Autor nezapomněl i na takové nezbytné maličkosti jako byly pracovní nástroje úředníků, tedy kancelářské potřeby (různé druhy papíru, psací brky, pečetní vosk, provázky), počítaje v to i dřevo na otop a svíčky ke svícení v zimních měsících a jejich opatřování. Poslední podkapitola, zabývající se cestou písemnosti úřadem, je úvodem k závěrečné čtvrté kapitole práce, kde autor podrobně po diplomatické stránce rozebral a roztřídil typy vyhotovených a expedovaných písemností, rozdělené jak na písemnosti psané a tisky, tak na písemnosti pro vnitřní komunikaci a uvedl druhy úředních knih používaných v úřadě, z nichž se některé do dnešních dnů nedochovaly. Tato kapitola je doprovázena ukázkami jednotlivých typů písemností, o kterých bylo pojednáno.

V závěru práce shrnul autor svoje zjištěné poznatky a formuloval na jejich základě závěry doprovázející nejdůležitější etapy existence zeměpanského úřadu v letech 1748 až 1782. Základem bylo prosazení tzv. decenálního recesu, což umožnilo vznik královské deputace, která převzala na deset let vybírání kontribuce v zemi od stavů za účelem ustavení stálé armády o 108 000 mužích. Velkou roli zde sehrál reformátor správy na vídeňském dvoře hrabě Fridrich Vilém Haugwitz, původem ze Slezska, ale usazený na Moravě, který měl na Moravě zdatného pomocníka v osobě nejprve svob. pána, poté hraběte, Jindřicha Kajetána Blümegena, majitele panství Letovice a zakladatele zdejší plátenické manufaktury, se kterým ho pojily přátelské vztahy. Blümegen jako člověk Marie Terezie na Moravě byl poté odměněn nejvyššími zeměpanskými a stavovskými úřady, mj. byl prezidentem deputace, reprezentace a komory a zemským hejtmanem, a možno říci, že až do svého odchodu do Vídně, kde pokračoval ve své kariéře na dvoře panovnice, se stal nejmocnějším mužem na Moravě. Významným mezníkem byl rok 1749, kdy byla ve Vídni reformou oddělena správa justičních záležitostí od politických a finančních v centru monarchie, takže zde vzniklo Haugwitzovo direktorium in publicis et cameralibus a nejvyšší soudní úřad (Oberste Justitzstelle) a důsledkem bylo také na Moravě převzetí politických záležitostí od dosavadního královského tribunálu k novému úřadu královské reprezentaci a komoře. Tento úřad pak byl nejdůležitějším v zemi a dosavadní královský tribunál se změnil v apelační soud. Haugwitzovy reformy však byly ve Vídni podrobeny kritice, což se projevilo za sedmileté války, kdy objem peněz vynakládaných na válečné operace způsobil finanční krizi. Nový správní systém byl

spojen s moravským šlechticem státním kancléřem hrabětem Václavem Antonínem Kounicem, který jej prosadil a jehož výsledkem bylo roku 1761 založení státní rady jako poradního orgánu a zrušení direktoria. Na nejvyšší úrovni došlo také k rozdělení politických a finančních záležitostí, na zemské úrovni o něco později r. 1763 již nebylo realizováno. Úřad se však přeměnil na zemské gubernium pro Moravu, kde byla ponechána finanční agenda. V této podobě gubernium existovalo až do nástupu císaře Josefa II. na trůn, kdy roku 1781 začaly pronikavé změny v kancelářské praxi, jež se staly signálem k dalším reformám ve státní správě, při kterých se přeměnilo moravské gubernium v moravkoslezské gubernium s rozšířenou působností.

Od roku 1749 se zeměpanský úřad skládal z několika samostatných částí, jádro tvořilo radní kolegium a kancelář jako výkonná složka, dalšími součástmi byly účtárna a komorní pokladna, ke správě určité agendy byly zřizovány různé komise a byly sem zapojovány též různé konsesy, zřízené již dříve, např. pro obchod a výrobu komerční konses. Do doby Josefa II. vstupovalo gubernium s tradiční strukturou a způsobem úřadování, odpovídajícím podle autora barokní době. Absolutistický stát, který si v době osvícenské víře činil nárok na zasahování do všech záležitostí obyvatel, přenášel tyto povinnosti na správní aparát, který přestával stačit své úkoly plnit, neboť agenda se neúměrně zvětšovala. Situaci bylo možno řešit buď rozšířením personálu anebo zvýšením efektivity tak, že některá agenda by byla přenesena na nižší úřady a byl zjednodušen písemný styk. K tomu však došlo až za vlády císaře Josefa II.

Svitákova práce je v závěru doplněna nezbytným seznamem zkratk, přehledem použitých pramenů a literatury, orientaci v textu usnadňuje pečlivě sestavený jmenný rejstřík.

K ozřejmění manipulace s písemnostmi úřadu, a to jak vydanými, tak došlými, autor uvedl názorné příklady v obrazové příloze své práce, kde jsou reprodukovány též typy vyhotovených písemností. Stejná pozornost zde byla autorem věnována tiskem vydávaným úředním písemnostem, kde jsou ukázány autorem rozlišené patenty, dekrety a cirkuláře s jejich extrakty, uvedeny jsou také příklady vnitřních písemností úřadu, jako byly kancelářské instrukce a radní protokoly ze zasedání, zapomenuto není ani na ukázky registrace došlých písemností prostřednictvím podacího protokolu a používaných kancelářských značek.

Obsáhlá práce Zbyňka Svitáka je proto významným příspěvkem k dějinám správy a novověké diplomatiky na Moravě v 18. století, neboť vyčerpávajícím způsobem pojednává nejen o vzniku, vývoji a proměnách nejvyššího zeměpanského úřadu v tereziánské době, ale především provádí také podrobný rozbor jeho úřední činnosti a působnosti prostřednictvím zde zaměstnaného byrokratického aparátu, který se stal rovněž předmětem autorova výzkumu. Práce sleduje chod písemností vycházejících z úřadu a zejména styk zemského úřadu s centrálními vídeňskými úřady.

Závěrem možno konstatovat, že Svitákova práce svými poznatky posouvá bádání na dějinách správy a v diplomatice v 18. století na Moravě významně kupředu a nelze pochybovat ani o tom, že bude nejen základem pro každého dalšího badatele v tomto oboru, ale bude zároveň také inspirací k řadě dalších studií s touto tematikou. Lze tedy právem říci, že autor zde zdařile navázal na práci svého staršího kolegy na stejném pracovišti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně docenta Vladimíra Vašků.

Předložená habilitační práce splňuje požadavky standardně kladené na úroveň habilitačních prací v daném oboru. Plně ji proto doporučuji k obhajobě.

Brno 27. srpna 2013

Doc. PhDr. Bohumír Smutný, Dr.